

ДОМАШНІ ГОСПОДАРСТВА В СТРУКТУРІ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

Пітюлич М.М.

Варцаба В.І.

Чакій О.І.

У статті здійснено загальну характеристику домашніх господарств у структурі господарського комплексу області, дається об'єктивна оцінка їх ролі і місця. Значну увагу приділено виробничій функції зазначених господарств, на основі аналізу їх діяльності обґрунтовано значення сільських домогосподарств як рівноправної форми ведення аграрного виробництва.

Кількість бібліографічних посилань – 4, мова – українська.

Ключові слова: домогосподарства, особисті селянські господарства, ефективність, продуктивність, сільське господарство.

ВСТУП

Ринкова економіка вносить глибокі зміни не лише в характер і зміст економічних відносин, але і в організаційно-правові форми господарювання. Основними суб'єктами ринкових відносин є підприємницький сектор, держава та домашні господарства.

Досвід індустріально розвинених країн світу і власний, набутий в процесі руху економіки України до ринку, незаперечно доводить, що в гріаді суб'єктів господарювання домогосподарству як одному з суб'єктів мікроекономіки належить надзвичайно важлива роль у системі економічних відносин. Сучасна економічна наука розглядає домашнє господарство в широкому розумінні, тобто не лише в якості споживача матеріальних благ і послуг, але і як виробника. Це пояснюється тим, що в домашньому господарстві створюється продукція і надаються послуги, які задовольняють не тільки власні потреби сім'ї, – значна їх частина реалізується на ринку. Тобто чимало домашніх господарств, особливо в сільській місцевості, має товарний характер. Звідси підвищений інтерес науки до дослідження ефективності їх господарювання та реалізації властивих їм економічних функцій. Особливо актуальною є ця проблема для Закарпаття, де, незважаючи на насильницьку колективізацію, збереглися міцні корені сімейного підприємництва.

Стаття складається зі вступу, двох розділів та висновків.

1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ

У ринкових умовах важливу роль у господарському комплексі регіону відіграють домашні господарства. Це підтверджується тим, що на сучасному етапі господарювання в сільській місцевості не лише Закарпатської області, а й взагалі в країні основною рушійною силою у сфері підприємництва є саме домашні господарства населення. Звичайно, що поряд з цим сектором господарювання в сільській місцевості існує ще один важливий суб'єкт – сільськогосподарські підприємства, однак вони є менш ефективними і менш значимими, ніж домашні господарства селян.

Вперше термін *домашнє господарство* з'явилося в Програмі Першого Всеукраїнського перепису населення, згідно з якою передбачалося отримання інформації щодо чисельності та складу домогосподарств. Зазначена категорія прийшла на зміну поняття "сім'я". Перехід від "сім'ї" до "домогосподарства" був здійснений насамперед для можливості міжнародних зіставлень за демографічними та соціально-економічними показниками.

Згідно зі статистичними положеннями, домогосподарство являє собою одну або сукупність осіб, які мешкають в одному житлі та ведуть спільне господарство (мають спільні витрати по утриманню житла, харчуванню тощо). Також згідно з рекомендаціями ООН для переписів населення, поняття *домогосподарство* ґрунтується на побутовому укладі, в рамках якого окремі особи або їх групи забезпечують себе всім необхідним для життя, у першу чергу – харчуванням. Індивідуальні домогосподарства можуть складатися з однієї або кількох осіб, що проживають сумісно, об'єднують повністю або частково свої доходи і ведуть спільне господарство. На відміну від сім'ї, відносні спорідненості або свояцтва між членами одного індивідуального домогосподарства не обов'язкові.

Пітюлич Михайло Михайлович – к.е.н., доцент кафедри банківської справи Ужгородського національного університету, тел. 3-30-80

Варцаба Віра Іванівна – к.е.н., доцент кафедри банківської справи Ужгородського національного університету, тел. 3-30-80

Чакій Ольга Іванівна – здобувач кафедри економічної теорії Ужгородського національного університету

Останні можуть об'єднувати, крім родичів, ще й прислугу, пожилців та інших не родичів. Особи, об'єднані в індивідуальні домогосподарства, можуть проживати в одно- або багатоквартирних будинках, в одному житловому приміщенні або його частині, службових квартирах у будівлях установ, номерах готелів, наметах у таборах або взагалі не мати житла.

Слід відмітити, що існують певні відмінності між наведеним вище визначенням і визначенням, що дається в Законі України "Про сімейні домогосподарства", де в статті 1 останні трактуються вже як організаційно-правова форма підприємницької діяльності громадян – членів однієї сім'ї. При цьому

сімейне домогосподарство може бути створено як юридична особа, однак у випадку його створення одним членом сім'ї реєструється як фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності. Отже, можна зробити висновок про відсутність єдиного трактування і визначення статусу домашніх господарств.

У Закарпатській області на 1 січня 2003 року існувало 363,5 тис. домашніх господарств. Домашні господарства області становлять 2,1 відсотка від загальної кількості домогосподарств України (табл. 1).

Таблиця 1 Загальна характеристика, структура сукупних і грошових витрат домашніх господарств Закарпатської області

	2000	2003	2004	2005
Всього домогосподарств, тис.	386,3	364,9	365,5	363,5
Їх питома вага у загальній кількості по Україні, відсотків	2,2	2,1	2,1	2,1
З них проживають				
у міських поселеннях	38,5	40,5	40,6	40,6
у сільській місцевості	61,5	59,5	59,4	59,4
Всього сукупних витрат, у середньому за місяць на одне домогосподарство, грн.	618,80	715,28	985,04	1364,09
в тому числі, %				
продукти харчування	77,2	69,0	66,5	65,4
непродовольчі товари	11,1	10,1	13,3	12,7
послуги	7,5	16,9	15,1	16,3
інші витрати	4,2	4,0	5,1	5,6
Всього грошових витрат, у середньому за місяць на одне домогосподарство, грн.	483,80	532,44	779,85	1098,95
в тому числі, %				
продукти харчування	68,6	54,7	54,1	54,5
непродовольчі товари	14,2	13,2	16,7	15,4
послуги	8,3	22,2	19,3	20,6
інші витрати	8,9	9,9	9,9	9,5
Сукупні ресурси, в середньому за місяць на одне домогосподарство, грн.	458,49	851,93	1163,11	1659,94

Аналіз даних таблиці засвідчує, що протягом аналізованого періоду кількість домашніх господарств зменшилася, зокрема їх питома вага знизилася на 5,3 відсотка (20,8 тис.). Наслідком цього стало скорочення їх частки в загальній кількості домогосподарств по Україні на 0,1%. Що стосується територіального розміщення, то основна їх кількість зосереджена в сільській місцевості – 59,4 відсотка, а також у малих містах – 30,3%. Проте, незважаючи на це, питома вага селянських домогосподарств порівняно з міськими поселеннями постійно падає – протягом аналізованого періоду їх частка зменшилася на 2,1%. Зазначена тенденція свідчить про зменшення чисельності осіб, які не бажають проживати, або вести господарську діяльність у сільській місцевості області.

Цей висновок підтверджується ще й тим, що домашні господарства в сільській місцевості мали більші сукупні витрати, ніж домогосподарства міського поселення, причому тут зберігається чітка тенденція щодо збільшення темпів зростання витрат у

селі. Так, якщо в 2000 році середні витрати перших за місяць у розрахунку на одне домогосподарство становили 639,50 грн. і перевищували витрати міських домогосподарств лише на 53,74 грн., то вже у 2004 році їх витрати зросли майже вдвічі – 1078,07 грн., і перевищували аналогічні витрати у містах вже на 228,94 грн. Проте, з іншого боку, сільські домогосподарства в середньому на місяць мали і більші сукупні ресурси порівняно з домогосподарствами міського поселення, причому з аналогічною тенденцією до зростання розриву між ними: в 2000 році їх ресурси становили 479,61 грн. і були більшими на 54,82 грн., а в 2004 році вже сягнули 1281,97 грн. (перевищення над доходами домогосподарств міських поселень склало 92,51 грн.).

Домашні господарства області протягом аналізованого періоду збільшили власні сукупні витрати в 2,2 раза, причому їх грошові витрати протягом цього ж періоду збільшилися вже в 2,4 раза, що дозволяє зробити висновок про зростання питомої ваги грошових витрат домогосподарств у загальній їх

сукупності – з 78,2% в 2000 році до 80,5% в 2005 році. Незмінними залишаються цілі витрат: основна частка як сукупних, так і грошових витрат спрямовується на продукти харчування, хоча протягом аналізованого періоду їх частка постійно зменшувалася. Не можна оминати той факт, що домогосподарства області дедалі більше грошових ресурсів спрямовують на оплату послуг – якщо у 2000 році оплата послуг становила 8,3% грошових витрат, то вже у 2005 році – 20,6%.

Не можна не відмітити той позитивний момент, що домашні господарства зуміли подолати негативний баланс між власними доходами і витратами. Тобто, якщо в 1999 році вони витрачали в середньому на місяць майже на 62 гривні більше, ніж володіли грошовими ресурсами, то вже у 2004 році середній щомісячний розмір грошових ресурсів одного домогосподарства перевищував його власні витрати майже на 175 гривень. Наслідком таких позитивних зрушень стало те, що в структурі сукупних грошових доходів домашніх господарств значно зросла частка доходів, отриманих від ведення підприємницької діяльності. Особливо це стосується сільських домогосподарств, переважна більшість з яких почала здійснювати господарську діяльність не тільки заради задоволення власних потреб, а для продажу, тобто заради отримання доходу. Тобто мова

йде про створення нової організаційно-правової форми підприємницької діяльності, яка отримала назву "особисті селянські господарства" (ОСГ).

2 ВИРОБНИЧА ФУНКЦІЯ СІЛЬСЬКИХ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ ТА ЇХ ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ

Враховуючи те, що основна питома вага домогосподарств зосереджена в сільській місцевості, саме вони становлять значний інтерес для подальшого аналізу. Основною ж формою прояву цього виду підприємницької діяльності, як уже відмічалось раніше, стали особисті селянські господарства, значна частка яких зосереджена саме у сільському господарстві в загальній кількості домогосподарств області в 2005 році вони становили 81,4% (рис. 1).

У результаті здійснюваної земельної реформи та реорганізації у сільськогосподарському виробництві на 1 січня 2006 року в області функціонувало 1621 сільськогосподарське підприємство, в тому числі 1447 селянських (фермерських) господарств, 63,8 тисячі індивідуальних власників і користувачів землі, 295,8 тисячі домогосподарств населення. З цього можна зробити висновок, що лише кожне 5 селянське господарство не носило товарного характеру.

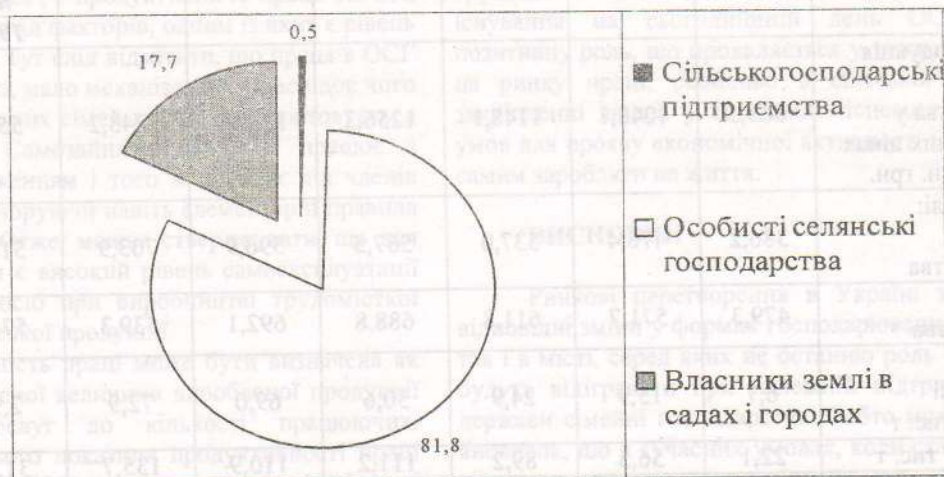

Рис. 1 Розподіл підприємств Закарпатської області у сільськогосподарському виробництві за формами власності у 2005 році, %

Не можна не відмітити, що у сфері сільськогосподарського виробництва у 2005 році працювало 171,5 тис. осіб, або 31,1 відсотка працездатного населення, зайнятого в усіх сферах

економічної діяльності. З них працює в особистому селянському господарстві зайнято 143,2 тис. осіб, що у 5,6 раза перевищує чисельність працівників сільгоспідприємств (табл. 2).

Таблиця 2 Кількість зайнятих у сфері сільськогосподарського виробництва Закарпатської області, тис. осіб

	2000	2001	2003	2004	2005
Зайняті в усіх сферах економічної діяльності	545,8	537,5	551,2	537,8	551,0
Зайняті у сільськогосподарському виробництві	197,5	231,4	163,9	168,7	171,5
З них					
на сільськогосподарських підприємствах*	24,7	20,9	38,7	30,8	25,6
в особистому селянському господарстві	169,9	197,6	188,8	135,0	143,2
у селянських (фермерських) господарствах	2,9	4,6	3,0	2,9	2,7

*/без урахування статистично малих підприємств

Кількість працюючих на сільгоспідприємствах має тенденцію до зменшення, що спричиняє зростання кількості зайнятих в особистому підсобному сільському господарстві.

У селянських (фермерських) господарствах у 2005 році працювало 2,7 тис. осіб, з яких 80 відсотків становлять члени господарств, 18 – залучені на сезонні роботи, 2 відсотки – працюючі за трудовою угодою. У середньому на одне фермерське господарство припадає по 3 особи працюючих, що свідчить про недостатній рівень розвитку цієї форми господарювання в області.

Щодо розподілу сільгоспугідь, то на сільськогосподарське підприємство в області припадає в середньому 251,4 га, селянське (фермерське) господарство – 296,7 га, домогосподарство населення – 1,4 гектара. Незважаючи на найменші земельні наділи порівняно з іншими господарюючими суб'єктами і на відсутність державної підтримки з боку органів державної влади, саме домашні господарства селян становлять основне

ядро сільськогосподарського виробництва. Саме вони виробляють 94,2 відсотка валової продукції сільського господарства, причому продукції рослинництва ними вироблялося в 2005 році 92,5 відсотка від загального обсягу, а продукції тваринництва – 96,4.

У 2005 році порівняно з 1990 роком поголів'я великої рогатої худоби в особистих господарствах населення області зросло на 42,7% (або на 55 тис. голів), в тому числі корів – на 53,8 тис. голів (65,3%), овець та кіз – 38,5 тис. голів (53,6%) та птиці – на 778,9 тис. голів, або на 26,5 відсотка [4, С.165]. За аналізований період часу змінилася і частка ОСГ населення в загальній структурі поголів'я продуктивної худоби та птиці: частка великої рогатої худоби, вирощеної в ОСГ населення, зросла з 36,6 до 94,4 відсотка від загальної їх кількості по області.

Економічну ефективність особистих селянських господарств населення характеризує такий важливий показник, як обсяги виробництва продукції сільського господарства (табл. 3).

Таблиця 3 Виробництво продукції сільського господарства в господарствах населення Закарпатської області

Показник	1990	1995	2000	2001	2002	2005	Питома вага ОСГ у загальному виробництві продукції, %	
							1990	2005
Валова продукція сільського господарства у порівняльних цінах 2000 р., млн. грн.	865,5	1048,1	1148,1	1256,3	1289,0	1243,2	55,0	94,2
у тому числі: продукція рослинництва	386,2	476,4	537,0	567,5	596,9	703,9	51,8	92,5
продукція тваринництва	479,3	571,7	611,8	688,8	692,1	539,3	57,8	96,4
Зернові та зернобобові культури, тис. т	6,7	15,9	24,9	50,6	69,0	72,9	2,9	59,0
Кукурудза, тис. т	22,1	56,3	89,2	111,2	110,9	135,7	31,0	91,4
Соняшник, тис. т	0,6	1,3	0,6	0,8	1,1	1,5	42,9	65,2
Картопля, тис. т	205,8	319,1	469,3	458,4	516,3	508,9	61,0	97,5
Овочі, тис. т	38,8	109,1	120,1	181,4	188,8	201,2	30,2	96,5
М'ясо(у забійній вазі), тис. т	33,3	41,3	42,2	43,8	45,6	46,6	49,9	95,9
Молоко, тис. т	197,4	306,2	343,4	359,0	376,0	384,5	52,6	97,9
Яйця, млн. шт.	196,2	193,0	228,1	258,8	281,8	292,2	70,6	99,8
Вовна, т	134	166	164	160	164	170	20,2	91,9

Аналіз даних таблиці 3 показує, що за аналізований період обсяг виробництва валової продукції сільського господарства в ОСГ населення зріс на 56,1%, в тому числі за рахунок продукції рослинництва – на 67,5%, а продукції тваринництва – на 46,9%. Особливо високими темпами зросло виробництво зерна – на 929,9%, кукурудзи – на 401,8%, овочів – на 386,6% та картоплі – 150,9%.

Функціонування ОСГ в Закарпатській області відбувається на основі їх спеціалізації, яка

розглядається нами в розрізі трьох природно-економічних зон. Так, гірські райони Закарпатської області спеціалізуються в основному на виробництві продукції тваринництва, поряд з яким культивується рослинництво, однак його частка у валовому зборі є незначною. Важлива роль належить домашнім господарствам у виробництві продукції тваринництва – 93,6%. Саме на ці райони припадає основне поголів'я великої рогатої худоби, особливо це стосується корів (33%), овець та кіз (46,9%).

У районах передгірної зони частка господарств населення, які функціонують у галузі тваринництва, практично однакова з часткою селянських господарств у галузі рослинництва. Основна частина продукції рослинництва вирощена в господарствах населення Іршавського (ранні овочі, кукурудза, зерно) та Хустського районів (зерно, кукурудза, картопля, соняшник), а тваринництво найбільше зосереджено в Тячівському районі, де вироблено найбільше м'яса (15,8%), яєць (19,4%), молока (16,4%) та вовни (34,5% від загальнообласного збору).

У низинних районах нашої області зосереджена найбільша кількість ОСГ населення, які внаслідок сприятливих природнокліматичних, економічних та соціальних умов виробляють основні обсяги продукції рослинництва і тваринництва. На ці райони припадає найбільше виробництво ОСГ м'яса і яєць та найбільша частка продукції рослинництва. Основну частку зернових культур вирощено в Мукачівському районі (23% від загальнообласного збору), приблизно 43,9% від всього урожаю соняшника вирощено в Березівському районі; на Виноградівщині спостерігається спеціалізація на овочах, тут вирощено 30,3% від загальнообласного урожаю, що можна пояснити м'яким і сонячним кліматом цього району.

Важливим якісним показником, що характеризує економічну ефективність функціонування ОСГ, є продуктивність праці. На цей показник впливає ряд факторів, одним із яких є рівень механізації праці. Тут слід відмітити, що праця в ОСГ в основному ручна, мало механізована, внаслідок чого робоча сила сільських сімей в ОСГ використовується повною мірою. Самозайнятий в ОСГ працює з великим навантаженням і того ж вимагає від членів родини, інколи ігноруючи навіть елементарні правила техніки безпеки. Отже, можна стверджувати, що для ОСГ характерним є високий рівень самоексплуатації зайнятих в них осіб при виробництві трудомісткої сільськогосподарської продукції.

Продуктивність праці може бути визначена як відношення вартісної величини виробленої продукції та наданих послуг до кількості працюючих. Відповідно до цього показник продуктивності праці за період з 1995 по 2005 роки становив у 1995 році 6 931,88 грн. (у порівняльних цінах 2000 року), в 2001 році – 6 357,80 грн., у 2002 році – 5 619, грн., і в 2005 році – 7 154,66 грн. Ці дані засвідчують тенденцію до зниження продуктивності праці зайнятих в ОСГ населення (за період з 1995 по

2002 роки – на 1 312,88 грн., або на 18,9%), що пояснюється, перш за все, скороченням чисельності зайнятих осіб у господарствах населення, які відповідно до статистичних вимог піддаються обліку. До того ж обсяг валової продукції сільського господарства, виробленої ними, за весь період мав тенденцію до зростання. Однак більш доцільним є визначення продуктивності праці осіб, зайнятих в усіх господарствах населення, включаючи і тих, які більше половини виробленої продукції направляють на споживання, адже кількість таких виробників сільськогосподарської продукції за аналізований період практично не змінилася. Отже, показник продуктивності одного особистого селянського господарства за аналізований період становив: у 1995 р. – 3 508,87 грн., в 2000 р. – 3 895,56 грн., в 2001р. – 4 244,26 грн., в 2002 р. – 4 366,53 грн., в 2005р. – 4 571,23 грн. Розрахунки показують, що продуктивність ОСГ зростала протягом усього аналізованого періоду, що і не дивно, адже при їх сталій кількості обсяг виробленої продукції зростає.

Особисті підсобні господарства мають багато позитивних рис, до яких можна віднести високу економічну ефективність, гнучкість, динамічність, низькі капіталовкладення тощо. Однак поряд з ними існують і недоліки, такі, як необхідність виживання, ручна праця, самоексплуатація, малокваліфікована трудомістка діяльність. Однак, незважаючи на це, існування на сьогоднішній день ОСГ відіграє позитивну роль, що проявляється у зниженні напруги на ринку праці, особливо в сільській місцевості, закріпленні людей у сільській місцевості, створенні умов для прояву економічної активності і можливості самим заробляти на життя.

ВИСНОВКИ

Ринкові перетворення в Україні зумовлюють відповідні зміни у формах господарювання як на селі, так і в місті, серед яких не останню роль відіграють і будуть відігравати при належній підтримці з боку держави сімейні господарства. Тобто можна зробити висновок, що в сучасних умовах, коли стан більшості сільськогосподарських підприємств критичний, особисті селянські господарства необхідно розглядати як одну з рівноправних форм ведення аграрного виробництва, де найближчим часом слід очікувати значного приросту виробництва картоплі, овочів, плодів і ягід, продукції тваринництва тощо.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галанець В.Г., Тульський М.Г. Приватний сектор сільськогосподарського виробництва: стан, проблеми та перспективи // Економіка АПК. – 1998. - № 1. – С. 49-58.
2. Горкавий В.К. Тенденції і діалектика розвитку особистих підсобних господарств: економіко-статистичний аспект // Статистика України. – 2001. - № 2. – С. 42-46.
3. Ефективність сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах громадян (за матеріалами обстеження). – К., 2001. – 377 с.
4. Закарпаття'2005: Статистичний щорічник. – Ужгород, 2006. – 591 с.